

Schnell Zsuzsanna

Metafora és Metareprezentáció – egy mentalista modell¹

1. NAPJAINK METAFORAKUTATÁSÁNAK KÉRDÉSEI

1.1. A METAFORAKUTATÁS AKTUÁLIS PROBLÉMÁI

A metaforák fogalmi jelentőségét érzelmi közvetítő ereje és analogikus jellege adja. Napjaink filozófiai, nyelvészeti, és pszichológiai kutatásaiban elsősorban konceptuális szerepvállalása a döntő vonás, mely jelen vizsgálat tárgyát is képezi. A megismerésben betöltött szerepét eltérő modellekkel (BOBROW–BELL 1973; SEARLE 1979; SWINNEY–CUTLER 1979; GIBBS 1984; TABOSSI–ZARDON 1993), analogikus letérképezésekkel (LAKOFF–JOHNSON 1980; KÖVECSES 1998), ill. kategorizációs elméletekkel (GLUCKSBERG–KEYSAR–MCGLONE 1992) próbálják szemléltetni korunk tudósai. A nem szó szerinti jelentés problémája a nyelvelméletek egyik központi kérdésévé nőtte ki magát, mivel a nyelvészeti és filozófiai hagyományokban anomália szerepben kerül elő, ugyanakkor mindennapi társalgásunk, hétköznapi szófordulataink szerves részét képezi. A nyelvfilozófia láthatólag egyre jobban törekszik a formális és mesterseges nyelvekkel szemben a természetes nyelv elfogadható leírását adni, s ebben egy nagy történeti múltra (ARISZTOTELÉSZ 1963; AYER 1946; LAKOFF–JOHNSON 1980) visszatekintő ellentmondásos kérdéskör központi jelentőségű (KITTAY 1987).

A metafora kreatív, értelmezést segítő jellegének felismerése, és Max Black (1962) a metafora tudományos modellekben betöltött kulcsszerepéről való megfigyelései megnyitották az utat az eltérő diszciplínák között, s ez egybekovácsolja a nyelvészetet, a pszichológiát, a filozófiát és a kognitív tudományok elméletalkotó törekvéseit. A metafora félrevezető, összezavaró jellegét hangsúlyozó elméletek (ARISZTOTELÉSZ 1963; AYER 1946; CARNAP 1972) napjainkra meghaladottakká váltak (CANTOR 1982; KÖVECSES 1998; SCHNELL 2005a; SCHNELL 2006b). A figyelem a metaforák feldolgozására irányul, és előtérbe került szintaktikai komplexitásuk is (BLACK 1962; TIRRELL 1991; STEM 1985). A metafora általában teljes konceptuális tartományokat, szemantikai területeket implikál, mely révén dekódolásra, értelmezésre, ill. kiterjesztésre kerül (KITTAY 1987; KOMLÓSI 2002), s így szisztematikusan integrálódik a nyelvbe (LAKOFF–JOHNSON 1980). Kiemeli, ill. kiaknázza a metaforikusan használt konkrét entitás (eszköz vagy forrástartomány) és a szóban forgó fogalom, absztrakt entitás (téma vagy céltartomány) közti hasonlóságot, megkönnyítve ezzel a megfogalmazás és az interpretáció folyamatát (SCHNELL 2005a).

¹ A tanulmány az MTA–DE–PTE–SZTE Elméleti Nyelvészeti Kutatócsoport támogatásával készült, a Schnell 2005b tanulmány átdolgozott változata.

A korábbi, metafora körüli viták központi mozzanata tehát fogalmi jelentőségének megkérdőjelezése volt, míg napjaink filozófiai, kognitív nyelvészeti és pszichológiai kutatásai elfogadják konceptuális szerepét, és azt vitatják: vajon sajátos fogalomalkotási, gondolkodási módot jelent-e, mely nem redukálható csupán analogikus illesztésre, és hasonlóságok felismerésére (BABARCY–SZAMARASZ 2006).

2. A METAFORAKUTATÁS URALKODÓ MODELLJEI

2.1. AZ IDIÓMÁK CSOPORTOSÍTÁSA

Gibbs (1994) nyelvelsajátítást vizsgáló kísérleteiben két fő szempont alapján csoportosítja a metaforákon alapuló kifejezéseket. E két szempont jelentőségét az adja, hogy az általuk megjelölt két tulajdonság (dekomponálhatóság, illetve konvencionalitás) döntő fontosságú a nem szó szerinti konstrukciók értelmezésében, mivel fontos, az interpretációt megkönnyítő tényezők bizonyulnak (minél ismertebb, ill. gyakoribb, és minél szó szerintibb a kifejezés, annál gyorsabban, s így annál könnyebben előhívható). Mivel alapvetően befolyásolják az értelmezés nehézségét, időtartamát és sikerességét, fontos támpontot jelentenek az interpretáció háttérében rejlő mentális stratégiák, dekódolási lépések feltérképezésében, ezért e két szempont került a pszicholingvisztikai kutatások módszertanában kiemelésre és elkülönítésre.

I. Morfológiai szempontból Gibbs megkülönbözteti a dekompozíciós, azaz elemekre bontható és elemenként értelmezhető, ill. a részeire nem bontható metaforákat. Az első csoportba tartoznak azok a kifejezések, melyek szó szerinti értelmezése közel azonos az idiomatikus jelentéssel: *a hegy lába, a hegy gerince, az üveg nyaka, enyveskezű, arany szívű, csillagszemű*.

A nem dekompozíciós idiómákról az ellenkezője mondható el: jelentésük nem alkotóelemeik jelentésének összege, hanem egy attól független, átvitt értelmet kódol. Ilyenek például: *kimutatja a foga fehérjét, lelécel, megbokrosodik, megtalálja a zsák a foltját, beleváló srác, jól helybenhagy* (megver), *megtanít kesztyűbe dudálni, a rövidebbet húzza, egy követ fújnak, van bőr a képén, vérszemet kap*.

II. A gyakoriság (konvencionalitás) alapú felosztás szerint hétköznapi nyelveze-tünk legismertebb, azaz leggyakrabban hallott, ill. használt idiomatikus kifejezéseit tekintjük gyakori idiómáknak². E felosztásban a következő alcsoportok állíthatók fel: a leggyakoribb, ún. megkövült metaforák csoportjába tartoznak például: *telefonkagyló, a hegy lába, torkolat, villanykörte, zebra* (gyalogátkelő), *a cipő orra*. Ezek olyan metaforák, melyek további konvencionalizálódáson mennek keresztül, s így élő konceptuális rendszerünknek oly mértékben szerves részét képezik, hogy tulajdonképpen el is veszítik metaforikus jellegüket. Ezért a nevük „megkövült” metaforák (az angol szakirodalomban „dead metaphors”).

² Bár egy-egy kifejezés, idióma gyakoriságának megítélése szubjektív is lehet, mindannyian ismerjük, és gyakran halljuk a fent említett gyakori konstrukciókat. A kifejezések gyakorisága, ill. ritkasága egy spektrumon helyezhető el, melyben egyéni eltérések lehetnek földrajzi, korbeli, társadalmi osztálybeli, idiolektust illető különbségek következtében. A gyakoriság tehát nehezen általánosítható, de fontos interpretációs tényező.

Gyakori metaforikus kifejezések például a *falra hányt borsó, eső után köpönyeg, ütődött, fából vaskarika, átesik a ló másik oldalára, bepörög, elviharzott stb.*

A ritka (azaz ritkábban előforduló, kevesebbek által ismert, használt) idiómák közé tartoznak a *mundér becsületét védi, fordítva üli meg a lovat, osztja az észet, a hátán csattan az ostor, csak ahol a papok táncolnak, legszebb nyúl a halpiacon* kifejezések.

A morfológiai és a gyakorisági alapon történő elkülönítés csoportjaiban lehetnek természetesen átfedések: a *vérszemet kap* pl. nem dekompozíciós, és gyakori idióma, és így tovább.

2.2. A METAFORAÉRTELMEZÉS MAI MODELLJEI

A metafora a hagyományos nyelvészeti elméletek szerint tehát másodlagos feldolgozás tárgyát képezi. Ez a felfogás azonban ellentmond számos újkeletű kognitív megközelítést alkalmazó, introspektív pszicholingvisztikai kutatási eredménynek (GLUCKSBERG–KEYSAR 1990; BURT 1992; GIBBS 1992; 1994). A metaforát e kognitív megközelítés hívei általában egy másik dolgot megjelenítő analóggként definiálják, mely két eltérő tartomány megfeleltetésével hozza létre a konceptuális analógot (A HARAG FORRÓSÁG) (KÖVECSES 1998; GENTNER–BOWDLE 2001). A nyelvi metafora e konceptuális analóg megjelenése.

A metafora két fontos fogalmi tulajdonságát: a közös tulajdonságok kiemelését, ill. az eszköz és a cél közötti új információ kivetítését két markáns elmélet eltérően magyarázza (GENTNER–BOWDLE 2001). Lakoff és Johnson (1980) konceptuális metaforaelmélete analógiás megfeleltetésekkel, míg Glucksberg, Keysar és McGlone (1992) kategorizációs elmélettel magyarázza a konceptuális metafora működését³.

A Lakoff és Johnson által képviselt nézettel összhangban Gibbs (1992; 1994) eredményei azt bizonyítják, hogy a hosszú távú memória metaforikus és metonimikus kiterjesztéssel rendelkező prototípusok, azaz konceptuális letérképezések, más néven konceptuális metaforák⁴ alapján szerveződik. Az itt kidolgozott mentalista modell és feltételezett interpretációs mechanizmusai nagyban összhangban vannak, s ezáltal kiegészítik Lakoff és Johnson (1980) konceptuális metafora elméletét.

Glucksberg és munkatársai Attributív Kategória Elmélete szerint a metaforákat osztályozási alapon konceptualizáljuk: például a *külváros egy parazita* metafora azt közvetíti, hogy egy külváros parazita kategóriába sorolható – természetesen átvitt értelemben (mivel nem valódi élő szervezet, organizmus, hanem általánosságban, „másból táplálkozó entitás” értelemben szerepel). A metaforában tehát a *topik* (az első elem, itt: külváros) tagja annak a kategóriának, melynek prototípusa az *eszköz* (második elem, itt: parazita) (GENTNER–BOWDLE 2001, 20). Ha ezt az idiomatikus jelentést sikerül előhívni, sikeres a metaforainterpretáció. Az eszköz (parazita) egyes tulajdonságai alkalmazhatóak a topikra (külváros), s így konceptuálisan megfeleltethetőek. Az értelmezés folyamatában feltételezett efféle letérképezések

³ Mivel jelen írás szakmabeli (filozófus, nyelvész, ill. pszichológus) közönségnek szól, alapvető ismereteket feltételezek az elméletek ismertetésében, így nem bocsátkozom részletekbe, csupán a releváns kapcsolódás erejéig fejtem ki őket. Azok, akik számára nem ismert elméletekről van szó, részletesebben tájékozódhatnak a hivatkozott irodalomból: LAKOFF–JOHNSON 1980; KÖVECSES 1998; GENTNER ET AL. 2001; SCHNELL 2005a; SCHNELL 2007a (Megj. alatt.); SCHNELL 2007b (Megj. alatt.).

⁴ A konceptuális metafora, mint pl. a HARAG FORRÓSÁG két tartomány (az absztrakt céltartomány: harag; ill. a konkrét forrástartomány: forrás) közötti megfeleltetésen alapul. A nyelvi metaforák (*forr a vére, tüzet okád, füstölög, lobbanékony, felrobban a dühtől*) ezen a konceptuális analógon (metaforán) alapulnak.

azonban azt sugallják, hogy az idiomatikus interpretáció eltér a szó szerintitől. Empirikus pszicholingvisztikai tanulmányok (BURT 1992; GIBBS 1994) azonban ennek ellenkezőjét demonstrálják.

Napjaink idiomaticitást vizsgáló kutatásai azt mutatják, hogy a metaforikus és a szó szerinti értelmezés alapjaiban azonos folyamatokon alapul (GIBBS–GONZALES 1985). A kategorizációs elméletek (GENTNER–BOWDLE 2001) nem adnak választ arra, hogy mi áll a metaforikus jelentés megalkotásának hátterében, mi készíteti a hallgatót, olvasót a nem szó szerinti jelentés előhívására. A jelen tanulmányban felvázolt modell megpróbálja felfedni az idiomatikus nyelvhasználat hátterében rejlő kognitív folyamatokat.

A kognitív pragmatika tehát a hagyományos megközelítéssel ellentétben kognitív stratégiákat feltételez az értelmezés során, mivel a szándékolt jelentés nem mindig azonos a szó szerintivel. Így van ez az idiómák esetében is: a szándékolt jelentés kikövetkeztetése mentalizáción alapuló interpretációs stratégiákat igényel. E feldolgozási folyamatban a hallgatónak az üzenet dekódolásához tehát metakommunikációs tényezőket⁵ kell figyelembe vennie, melyeknek mind jelentésmódosító hatása lehet az interakció során.

2.3. INTERPRETÁCIÓS MODELLEK ÉS HIÁNYOSSÁGAIK

2.3.1. Idiomalista Hipotézis (BOBROW–BELL 1973)

Bobrow és Bell modellje alapján, Searle (1979) idiomatikus jelentést értelmező kétlépcsős modelljéhez hasonlóan, az idiomatikus kifejezések (*fűbe harap, elhúzza a csíkot*) interpretációja úgy történik, hogy először a szó szerinti jelentést értelmezzük, majd mivel ez nem illik a szöveggörnyezetbe, elvetjük azt, s ezt követően egy speciális, a kifejezések számára fenntartott lexikonból közvetlen hozzáféréssel hívjuk elő az adott idióma szándékolt, átvitt értelmű, kötött, ill. állandósult jelentését (PLÉH–THUMA 2001). Ennek alapján az idiomatikus kifejezések értelmezése jelentősen tovább tartana, s mivel kétlépcsős, bonyolultabb folyamat, így nehezebb lenne, mint a szó szerinti interpretáció.

Burt (1992), Gibbs és Gonzales (1985), Gibbs, Nayak és Cutting (1989), ill. Glucksberg és Keysar (1990) azonban ennek ellenkezőjét bizonyította olyan kísérle-

⁵ Pl. szöveggörnyezet, a beszélők viszonya, arcmimika, intonáció, szociolingvisztikai szabályok, stilisztikai szempontok, illedelmesség stb.

tekben, ahol a kísérleti alanyok feladata az egyes kifejezések értelmezése volt (szó szerinti, vagy átvitt értelmű az adott kontextusban). A résztvevők reakcióidejének mérésével azt találták, hogy az idiomatikus jelentést támogató szövegkörnyezetben az adott nem szó szerinti kifejezés helyes (szándékolt) értelmezése jelentősen kevesebb időt vett igénybe, mint a szó szerinti frázisoké. A résztvevők az adott kifejezést még annak *szándékolt szó szerinti* jelentésének előhívása előtt, tehát elsődlegesen *idiomatikusan* értelmezték (ill. gyorsabb volt pl. az *elveszti a fejét*, mint az *elveszti a kulcsot* értelmezése). Ebből a kísérletvezetők arra következtettek, hogy a résztvevők nem szó szerinti jelentés irányába való részrehajlása a szövegkörnyezet előfeszítő hatásából, ill. gondolkodásuk metaforikus jellegéből adódik (GIBBS 1994).

E jelenség az ún. *metafora-interferencia hatás*, mivel a metaforikus jelentést a kísérleti alanyok *azonnal* felismerték, és az zavarólag hatott azon megítélési képességre, mely alapján az idiomatikus jelentést egyszerűen hamisnak ítélték volna.

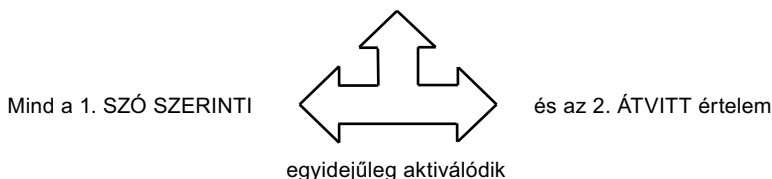
Wolff és Gentner (2000) vizsgálatukban azt találta, hogy ezen interferenciahatás a megfordított, ellenirányú metaforáknál (pl. *egyres börtönök foglalkozások*) és egyenes irányú, „eredeti” változataiknál (*egyres foglalkozások börtönök*) azonos erősségű. Ennek értelmében a metafora-feldolgozás analógiás illesztéssel kezdődik, ahogy a leképezéses modellben, s nem irány alapú projekció révén a konkrét forrástartománytól (eszköz) az absztrakt céltartományig (topik).

2.3.2. Lexikai reprezentációs hipotézis (SWINNEY–CUTLER 1979)

Swinney és Cutler modellje értelmében az idiómákat hosszú kifejezésként tároljuk a mentális lexikonunkban. Amikor idiomatikus kifejezéssel találkozunk, mind a szó szerinti, mind az átvitt értelmű egyidejűleg aktiválódik, s mi kiválasztjuk a kontextusba illő szándékolt, átvitt értelmű jelentést. Mind a szó szerinti, mind az idiomatikus jelentést tehát azonos módon tároljuk és hívjuk elő mentális lexikonunkból; mint bármely szó szerinti értelemmel bíró, vagy lexikailag kétértelmű szót.

A modell meggyőzőnek tűnik, mivel nem feltételez egy időigényes második fázist („lépcsőt”) képező, speciális idiomatikus feldolgozást és ezzel egy kizárásos alapon történő jelentés-konstrukciót. Az idiómákat ezek alapján tehát úgy értelmezzük, mint ha különálló szavak lennének, s nem kétfázisú dekompozíció-alapú elemzéssel.

3. SZÁNDÉKOLT jelentés (kontextuális segítséggel)

A forradalmi felfedezés (BURT 1992; GIBBS–GONZALES 1985; GIBBS–NAYAK–CUTTING 1989; GLUCKSBERG–KEYSAR 1990), miszerint az idiomatikus jelentés előhívása azonos, vagy kevesebb időt vesz igénybe, mint a szó szerinti jelentésé, nem feltétlen jelenti azt, hogy minkét jelentés egyidejűleg aktiválódik.

Erre további bizonyítékul szolgálnak Gibbs (1986; 1994) azon kísérleti eredményei, amelyekben a kísérleti alanyoknak történetek utolsó mondatainak (pl. *lenyelte*

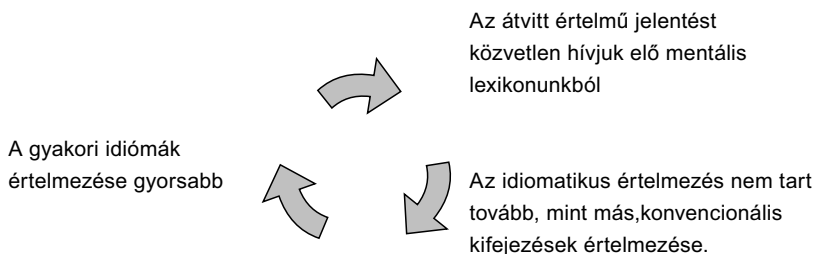
a *keserű pirulát*) jelentését kellett meghatározni: a szó szerinti (*gyógyszert vett be*), vagy az átvitt értelmű (*eltúrta a kellemetlenséget*) a kontextusba illő, szándékolt jelentés? A résztvevők feladata az volt, hogy megítéljék: az akár a) szó szerinti; b) átvitt értelmű; c) nem kapcsolódó; vagy d) helytelen jelentéssel bíró célmondat értelmes angol mondatnak minősül-e.

Az eredmények azt mutatták, hogy a személyek reakcióideje nem volt jelentősen kisebb a szó szerinti célmondatok megítélésekor, mint a nem kapcsolódó mondatok esetében (GIBBS 1986; 1994). Így kétséges, hogy mind a szó szerinti, mind az átvitt értelmű jelentés szimultán aktiválódna.

Burt (1992), ill. Mueller és Gibbs (1987) azt találták, hogy az egyidejű jelentésaktiváció az izolált idiomatikus kifejezések esetében helytálló; azaz, amikor *nincs*, vagy *csupán rövid kontextus* áll rendelkezésre, s így az idiomatikus előfeszítést nincs mi biztosítsa; illetve olyan szövegkörnyezetben, mely mind az átvitt értelmű, mind a szó szerinti jelentést támogatja.

2.3.3. A közvetlen hozzáférés modell (GIBBS 1984)

Ezt a hipotézist Gibbs a fent említett modelleket cáfoló kísérleti eredményei (1984; 1986; 1994) alapján dolgozta ki. Azt feltételezi, hogy az idiomatikus kifejezéseket a szó szerintiekkel azonos könnyedséggel értelmezzük: sem több időt nem vesz igénybe, sem külön erőfeszítést nem igényel. A mentális lexikonunkban tárolt idiómákhoz közvetlen hozzáférésünk van, s az idiomatikus interpretáció nem több, hanem inkább kevesebb időt vesz igénybe, mint a szó szerinti értelmezés. Az emberek tehát automatikusan komputálják a szándékolt, nem szó szerinti jelentést, lévén, hogy konceptualizációnk eleve metaforikus jellegű.

Az idiómák azonban, ahogy láttuk, eltérő csoportokba sorolhatóak. Egy hiteles, plauzibilis modellnek pedig az idiómafeldolgozás minden aspektusát meg kell tudni magyarázni. A feldolgozást vizsgáló kísérletek eredményei szerint (SCHWEIGERT 1991; BLASKO–CONNINE 1993) a konvencionális, gyakori idiómák, mivel gyakran használjuk, ill. halljuk őket, kevésbé kerülnek szó szerinti értelmezésre. Így dekódolásuk gyorsabb (jelentésük hamarabb hozzáférhető), mint a kevésbé, ill. nem konvencionális kifejezéseké.

Továbbá, egyes idiómák inkább idiomatikusak (*kimutatja a foga fehérjét, lelécel, zsebre vág*), míg mások (*lenyeli a keserű pirulát, megtört a jég, papírforma szerint*) szinte azonos arányban kerülnek átvitt, ill. szó szerinti értelmezésre.

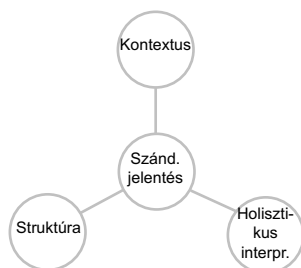
Az eredmények alapján az mondható el, hogy adott idióma értelmezésének nehézsége nagyban függ annak konvencionálisától (gyakoriságától), azaz e

tényező jelentősen befolyásolja, ill. megkönnyíti a nem szó szerinti interpretációt. Minél gyakoribb az adott kifejezés, annál könnyebben, azaz annál hamarabb hozzáférhető átvitt értelmű jelentése. E tényező módosító hatásaival azonban nem számol a modell.

A közvetlen hozzáférés modell feltételezése, miszerint az idiomatikus jelentést ugyanúgy mint a szó szerintit, a mentális lexikonunkból azonos idő alatt hívjuk elő, a gyakori, konvencionális idiómák esetére igaz, mivel azokat gyakran használjuk, s így könnyebb őket idiomatikusán értelmezni, mint szó szerint (*tőkfej, elcsavarta a fejét, elásta a csatabárdot, falra hányt borsó, fából vaskarika, elhúzta a csíkot*). A ritka idiómákról, ill. az ezáltal „látszólag” szemantikailag támogatott kontextusokban azonban ez nem mondható el (*az árral szemben úszik, nem látja a fától az erdőt, a mundér becsületét védi*) (CACCARI–TABOSSI 1988). A modell tehát elfogult: a konvencionális idiómák megértésére koncentrálva magyarázza az interpretációt.

2.3.4. Kompozíciós Modell (TABOSSI–ZARDON 1993)

A kompozíciós modell értelmében az idiómákat úgy értelmezzük, mint a mondatokat: dekompozíciós elemzés alapú holisztikus interpretáció révén. Az idiomatikus kifejezések tehát elemezhetőek, melyekben az egyes alkotóelemek a szándékolt, átvitt értelmű jelentés összetevői, elemei. Az adott kifejezés grammatikai struktúrájának szemantikai elemzése adja annak idiomatikus jelentését. A dekomponálható idiómákat tehát úgy értelmezzük, mint a mondatokat (*csillagszemű, a hegy lába, torkolat, a szék lába, az üveg nyaka, a cipő orra, púp a háton*).

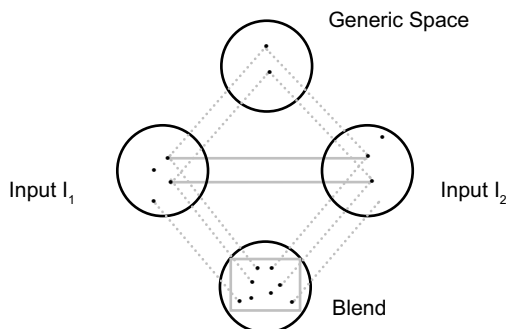

A modell azonban csak a dekomponálható idiómák értelmezésére ad választ, melyek szemantikai értelmezése nagyban hozzájárul idiomatikus jelentésük megfejtéséhez. A nem dekomponálhatóak esetében nem magyarázó erejű a szemantikai feldolgozás. Pragmatikai interpretáció szükséges, mely nem hagyja figyelmen kívül a kontextus jelentésmódosító hatásait.

2.3.5. Fogalmi ötvözeselmélet (Blending Theory) (COULSON–OAKLEY 2000)

Coulson és Oakley fogalmi integráción alapuló online jelentéskonstrukciós elmélete nem kifejezetten a nyelv működésének magyarázatára kidolgozott, hanem egy általános jelentéstulajdonítási elmélet. Például a következő metaforán alapuló kijelentés esetében: *Ez a sebész egy hentes* úgy jutunk el a szándékolt jelentéshez, hogy megfeleltetések alapján fogalmi hálózat kialakításával mentális terek integrációja

révén konstruáljuk a jelentést. A jelen idiomatikus esetben jelentéskiterjesztés történik (KOMLÓSI 2002). (Láthatjuk, hogy a fogalmi ötvözéselmélet a megfeleltetések tekintetében összhangban van a Lakoff- és Johnson- [1980] féle, letérképezéseken alapuló interpretációs elmélettel). A jelentéskonstrukció három alapvető műveletből, eltérő kognitív terek integrációja révén áll össze: 1. Bemeneteli mentális terek összekapcsolása. 2. Generikus tér: az ötvözött mentális térben tulajdonságok szelektív projekciója. 3. Emergens struktúrák: ötvözött reprezentációk létrehozása: holisztikus jelentés elérése inferenciák generálásával (KOMLÓSI 2002).

A fogalmi ötvözéselmélet (FAUCONNIER–TURNER 1998) metaforaértelmezésben való magyarázó erejét vizsgálva Grady, Oakley és Coulson (1999) összehasonlította a konceptuális metaforaelmélettel (LAKOFF–JOHNSON 1980). Grady és munkatársai azt találták, hogy a konceptuális metaforaelmélet az idiomatikus nyelvezet visszatérő mintázataira, míg az ötvözéselmélet egyedi esetek részleteire koncentrál. Így, mivel a két elmélet a metaforikus konceptualizáció eltérő aspektusaira irányul, *egymást kiegészítő* megközelítésekről van szó: a konceptuális metaforaelmélet két tartomány közötti letérképezései jelentik a bemenetet és a támpontokat az ötvözéselmélet dinamikus konceptuális hálózatainak számára. A támpontok az új emergens struktúrákban rejlő inferenciákhoz szükségesek, melyek olyan újszerű konceptualizációt tesznek lehetővé, mely a konceptuális metaforaelmélettel nem biztosítható⁶.

A fogalmi ötvözéselmélet tehát egy konnekcionista, *terület-általános keretelmélet*, mely nyelvi és nem nyelvi modalitásokban is alkalmazható. Azonban e rugalmasságában rejlenek hiányosságai is: területáltalánossága révén számos kérdést hagy megválaszolatlanul. Nem fed fel a jelentéskonstrukció valós, háttérben rejlő folyamatait, csak e műveletekkel operál. Nem ad magyarázatot arra, hogy elménk hogyan hoz létre eltérő mentális tereket, olyan köztes reprezentációkat, melyek integrálódnak és ötvöződnek, s ezzel létrehozzák saját emergens struktúráikat és végső, holisztikus ötvözött reprezentációikat; hogyan és miért jelentkeznek konvencionális asszociációk egyes metaforák hatására; s milyen struktúrával jellemezhetőek a tartományközi letérképezések (STEEN–GIBBS 1999, GRADY ET AL. 1999). S ahogy Gibbs (2000) helyesen megjegyzi: mivel az ötvözéselmélet egy területáltalános keretelmélet, így nem egy önmagában cáfolható vagy megerősíthető elgondolás

⁶ Grady és munkatársai úgy vélik, hogy pl. az *Ez a sebész egy hentes* metafora nem értelmezhető a konceptuális metaforaelmélet megfeleltetéseivel, mivel a hentes a képzetlen sebészt hivatott kifejezni. A képzetlenség Gradyék szerint az emergens struktúrában rejlő újszerű jelentés, melynek nincs párhuzamba állítható megfelelője a konceptuális metaforaelmélet párhuzamos leképezéseiben.

(GIBBS 2000). Általános érvényű jellege gátolja magyarázó erejét, így jelen formájában nem magyarázza teljességében az idiomatikus értelmezés folyamatát.

2.4. CÉL: MAGYARÁZÓ EREJŰ MODELL LÉTREHOZÁSA

Ahogy látjuk, tehát egyelőre nem született általános érvényű modell a nem szó szerinti értelmezés folyamatára. A látott modellek többnyire elfogultak: a nem szó szerinti értelmezés egyik vagy másik aspektusára koncentrálnak (TABOSSI–ZARDON 1993; GIBBS 1994), vagy ellentmondanak az újkeletű, idiomaticitást vizsgáló kutatások eredményeinek (BOBROW–BELL 1973; SWINNEY–CUTLER 1979). Az interpretációs stratégiák csupán egy szempontból való vizsgálata (csak dekomponálhatósági, vagy csak konvencionális alapon) nem ad magyarázatot a nem szó szerinti nyelvhasználat minden aspektusára. A kutatások (GIBBS 1992; 1994, COOPER 1999; LANGACKER 1987) tehát azt mutatják, hogy az idiomatikus jelentés dekódolásához kognitív stratégiákra van szükség. Egy helytálló modell felállításához a mentális folyamatok, interpretációs stratégiák nem hagyhatók figyelmen kívül.

Jelen kutatás a metaforaértelmezés egy olyan mentalizációs komponensét feltételezi, mely a hallgató kooperációs alapelvből (GRICE 1957) gyökerező szándék-olvasási képességeiben látja a szándékolt jelentés kikövetkeztetésének lényegét, mely alapján egy mentalizáció alapú jelentés-konstrukció mellett érvel. E szándék és céltulajdonítás az intencionalitásból eredeztethető képesség.

2.4.1. *Intencionalitás*

Az intencionalitás igen összetett kérdéskör; számos tudományterület, főként a pszichológia és a filozófia bevett terminusa. Alapvetően két értelmezése létezik: pszichológiai értelemben és a köznapi szóhasználatban „valamilyen jövőre irányuló szándék”, a filozófiában pedig „valamire vonatkozás” értelemben használatos (PLÉH 1998). Ezen belül több válfaja is létezik: szándék és célracionális tulajdonítása, illetve másoknak való vélekedések tulajdonítása (GERGELY 1996; 2001; DENNETT 1998). Az utóbbi, a dennetti értelemben vett elsődleges intencionalitás szolgál alapul a másod-, ill. harmadlagos intencionalitás kialakulásához, melyben másoknak nem csak szándékokat tulajdonítunk, hanem feltételezzük, hogy partnerünk is ezt teszi, és rólunk ugyanezt feltételezi (PLÉH 1998). Az intencionalitás fogalmát vizsgálatomban a másoknak tulajdonított szándék, érzelmek, vágy-vélekedés értelemben használom.

Vitatott kérdés, hogy mikorra tehető a jelentés-konstrukcióban vezérelvül szolgáló társas-kognitív képességeink kialakulása. Egyes tudósok úgy vélik, hogy teljesen (PINKER 1999; FODOR 1983; MELTZOFF–GOPNIK 1993a; MELTZOFF–GOPNIK 1993b), vagy részben (TREVARTHEN 1979; 1993; LESLIE 1987; GERGELY 1996) velünk született képesség. Mások szerint kialakulása 12–15 hónapos korra tehető (CSIBRA–GERGELY 1998).

Napjaink intencionalitást vizsgáló kutatásai (LESLIE 1987; MELTZOFF–GOPNIK 1993a; MELTZOFF–GOPNIK 1995b; MELTZOFF 1995; GERGELY 1996; CSIBRA–GERGELY 1998) arra próbálnak választ adni, hogy milyen lépéseken keresztül, és mikorra alakul ki a gyermekeknél a tudatelmélet, azaz mikortól képesek másoknak mentális állapotokat (pl. vélekedéseket, hiedelmeket, érzelmeket, szándékokat) tulajdonítani.

Általánosságban az mondható el, hogy a tudatelmélet körülbelül 4 éves korra alakul ki. Kialakulása szakaszokra bontható, melyek pontos meghatározását illetően eltérnek a vélemények (LESLIE 1987; PERNER–LANG 1993; TOMASELLO 1995; TOMASELLO 2003; CSIBRA–GERGELY 1998). Egyetértés van a tekintetben, hogy kialakulása többfázisú folyamat (KISS 2005). A gyerekek körülbelül egy éves kortól tekintenek másokat konkrét célokkal és szándékokkal rendelkező lényeknek, négyéves kortól pedig (verbalizációs feladatokban) másoknak hamis vélekedést tulajdonítanak. Az interpretációs képességek szempontjából jelentős kognitív fordulat tehát feltételezhetően négy éves korban következik be (DEVILLIERS–PYERS 1997; TOMASELLO 2002; GERGELY 1996; CSIBRA ET AL. 1998; KARMILOFF–SMITH–KARMILOFF 2002). A gyermekek e korban jellemző nyelvhasználati mintázatai a társas kognitív képességek és a kommunikatív kompetencia fejlődését tükrözik.

A kognitív pragmatikai szemlélet értelmében a tudatelmélet az alapja azon képességünknek, hogy perspektívaváltással és mentalizációs stratégiák segítségével értelmezzük mások megnyilatkozásainak szándékolt jelentését. Az idiómák esetében is nem szó szerinti interpretációt vizsgálunk, azaz hogy mások szándékának kikövetkeztetésével hogyan értelmezzük az elhangzottakat. Számos elmélet és vizsgálat (SPERBER–WILSON 1986; HAPPÉ 1993; SCHNELL 2005b) azt támasztja alá, hogy a tudatelmélet előfeltétele az implikaturák helyes értelmezésének.

2.4.2. A relevancia és társas-kognitív képességeink interpretációs jelentősége

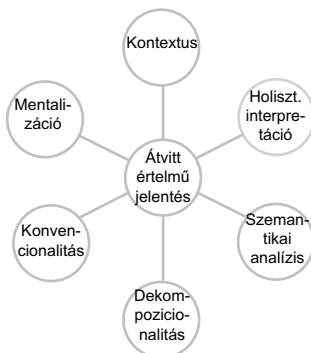
Grice (1957; 1975; 1997) kooperációs alapelve óta napjaink pragmatikai szemléletében és a kognitív tudományokban széles körben elfogadott nézet, hogy a beszélő szándékának felismerése központi jelentőségű a nem szó szerinti nyelvhasználatban, akár diskurzusról, akár idiómákról legyen szó. Grice kooperációs alapelveiben négy maximát határozott meg, melyek betartása a gördülékeny társalgás feltételei (PLÉH–SIKLAKI–TERESTYÉNI 1997). Ezek között 3 maxima a negyedikbe, a relevancia maximájába integrálható (SPERBER–WILSON 1986), mely interpretációnk fő alapelveül szolgál, s így az idiomatikus nyelvhasználatban is kulcsszerepet játszik.

Grice megállapítása, miszerint egy diskurzusban a legtöbb információ implikált, s nem explicit módon kerül megfogalmazásra, nyilvánvalóvá teszi a relevancia alapú interpretáció jelentőségét. Az implikált jelentés dekódolásában arra támaszkodunk, hogy a beszélő kooperatív, tehát nem lesz szándékosan félrevezető, s így releváns információt közvetít. Ehhez az intencionalitásban gyökerező mentalizációs, elmeolvasási képességünkre hagyatkozunk, mely segítségünkre van abban, hogy felismerjük a beszélő szándékát, s így sikeresen megfejtsük a szándékolt jelentést. E mentalizációs stratégiával az idiomatikus, szándékolt jelentés értelmezése is lehetővé válik.

A kognitív fejlődéslélektan számos tudósa (PERNER–LANG 1993; TAGER–FLUSBERG 1993; LESLIE 1987; CSIBRA–GERGELY 1998) egyetért abban, hogy mások és saját magunk viselkedésének, cselekvésének és szándékának értelmezése során társas-kognitív képességeinkre hagyatkozunk. Ezek lehetővé teszik számunkra, hogy másoknak mentális állapotokat és szándékot tulajdonítsunk. Ez az elmeolvasási képesség teszi tehát lehetővé a látszólag kontextusba nem illő, nem szó szerinti kifejezés szándékolt jelentésének megfejtését.

2.4.3 A metareprezentáció-alapú modell

A mentalista modell napjaink introspektív megközelítést alkalmazó metaforakutatásában jelentkező megválaszolatlan kérdések tisztázására, s a hiányzó láncszemek pótlására törekszik. Mentalizáció alapú interpretációs stratégiákat feltételez, melyben a nem szó szerinti megnyilatkozások értelmezése társas-kognitív képességeink (cél- és szándéktulajdonítás, tudatelmélet) segítségével történik. Az idiomatikus interpretáció kulcsfontosságú mozzanata azon tudatelméleti képesség, mely a kontextus figyelembevételével lehetővé teszi számunkra a szándékolt jelentés kikövetkeztetését.

A jelen dolgozatban felvázolt mentalista modell összhangban van az említett pszicholingvisztikai kutatásokkal (GIBBS–GONZALES 1985; GIBBS–NAYAK–CUTTING 1989; BURT 1992; GIBBS 1992; 1994), melyek reakcióidőt mérő vizsgálatokban azt találták, hogy a nem szó szerinti értelmezés nem tart tovább, azaz nem nehezebb, mint a szó szerinti; s ezzel azt az álláspontot képviselik, miszerint a nem szó szerinti nyelvhasználat valamelyest eltér a szó szerinti interpretációtól, ám nem nehezebb annál, mert alapjaiban mégis azonos folyamatokon alapul.

A mentalizációs modell tudatelméletben gyökerező metareprezentációs képességével tehát megteremti azt a hiányzó láncszemet, mely a metareprezentációs képességben rejlik, és lehetővé teszi a szándékolt jelentés szándékolvasás-alapú dekódolását (SPERBER 2000).

3. A MENTALISTA MODELL EMPIRIKUS TESZTJE

A metaforaértelmezés e metareprezentáció alapú modellje empirikus vizsgálatban tesztelésre került (SCHNELL 2005b), melyben óvodás korcsoportok metafora-, ill. idiomaértelmezését vizsgáltam. Azt feltételeztem, hogy az idiomatikus nyelvhasználat kommunikatív és pragmatikai kompetencián alapul, mivel feltétele, hogy a társalgó felek a nem szó szerinti megnyilatkozásokat mentalizáció segítségével a szándékolt jelentésben értelmezzék. A sikeres inferencia feltétele tehát a tudatelmélet, melynek kialakulása körülbelül négy éves korra tehető⁷. Vizsgálattal arra szeretnék választ adni, hogy a tudatelmélet birtokában lévő gyerekek sikeresebbek-e az idiomatikus konstrukciók értelmezésében, mint azok, akik még nem rendelkeznek e képességgel.

⁷ Ez indokolja, hogy óvodás korcsoporton végzem a vizsgálatot.

Az autizmussal élők nyelvi és különösen a nem szó szerinti nyelvhasználatban jelentkező nehézségeiből kiindulva azt feltételezem, hogy a szándékolvasás és a mentalizáció mint társas-kognitív képességek teszik lehetővé a nem szó szerinti konstrukciók átvitt értelmű interpretációját, s így a tudatelmélettel rendelkező gyerekek⁸ jól teljesítenek a metaforaértelmezést vizsgáló feladatban.

3.1. MÓDSZER

Vizsgálatomat 45 óvodás korú gyermekkel végeztem, a pécsi Módszertani Óvoda kis, középső és nagycsoportos (3–5 év közötti) gyermekeivel, háromféle feladat alapján: 1. Hamis vélekedés teszt; 2. Hasonlat feladat (a, b); és 3. Metafora feladat (a, b).

3.2. FELADATOK

3.2.1. Hamis vélekedés teszt: A gyerekek tudatelméleti képességeit bábjáték formájában eljátszott hamis vélekedés teszttel mértem fel (Lásd függelék).

3.2.2. Hasonlat feladat: szó szerinti interpretációt vizsgáló feladat.

Sperber és Wilson (1986) relevancia elméletének értelmében (HAPPÉ 1993) a hasonlatok szó szerinti, dekompozíciós feldolgozással értelmezhetőek, mivel a „*mint*” szócska explicitté teszi az összehasonlítást. A „*Kata olyan, mint egy angyal*”, „*A szeme, mint egy csillag*” a „*Kata egy angyal*”, ill. „*Csillagszemű*” metaforák explicit változatai.

A „*Kata olyan, mint egy angyal*” mondat értelmezése nem különbözik a „*Kata olyan, mint az édesanyja*” mondat értelmezésétől, mivel a két mondat szintaktikailag egyenértékű. A hasonlat feladat kontroll szerepet töltött be, hogy megbizonyosodjunk arról, hogy a gyermek teljesíteni tudja a csupán szemantikai tudást igénylő feladatot.

3.2.3. Metafora feladat: A metafora jelentésének megfejtéséhez azonban szándékolvasásra van szükség, mivel egy metaforikus megnyilatkozás esetében a propozíciós forma a beszélő szándékának rugalmas értelmezésén alapul. Így a metaforák megértése és helyes használata nem mehet végbe kifejtett tudatelméleti képesség nélkül, mivel a szó szerinti jelentés önmagában nem elégséges, csakúgy, ahogy a hamis vélekedés teszteknel: a gyermeknek a főszereplő szemszögéből kell szemlélni az eseményeket, és ugyanakkor felismerni annak hamis vélekedését.

3.3. ELJÁRÁS

Minden gyermekkel egyenként végeztem a feladatot. Mind a hasonlat, mind a metafora feladat a) és b) részekből állt. Az a) részben az 5 példamondat meghallgatása után a gyerekeknek az elhangzott lehetőségek közül kellett feleletválasztós módszerrel kiválasztania azt a hasonlatot vagy metaforát, amely a mondatba illett a jelentés alapján (lásd függelék).

⁸ A hamis vélekedés tesztet teljesítők.

A b) változatban 5 felolvasott kis történet csattanószerű végződéséről feltett kérdésekre szóban kellett válaszolniuk (lásd függelék). A helyes válasz a kontextus által támogatott jelentés volt.

Minden helyes válasz 1 pontot ért. Így mind a hasonlat, mind a metafora feladatok a) és b) részeiben 5–5 pontot szerezhettek a gyerekek. A maximális pontszám így a nyelvi feladatokban 2×10 , azaz 20 pont volt.

3.4. HIPOTÉZISEK

Hipotézis 1.:

A tudatelmélettel még nem rendelkező gyerekek társas-kognitív képességei elmaradnak a mentalizációra képes gyerekek képességeivel szemben.

Feladat 1.: Hamis vélekedés teszt

Hipotézis 2.:

A mentalizációra még nem képes gyerekek jól teljesítenek hasonlat-értelmezéses feladatokban, mivel a hasonlat explicit megfogalmazásához elég a szó szerinti interpretáció, ezért kifejelett tudatelméleti képesség nélkül is boldogulnak.

Feladat 2.: Hasonlat feladat [szó szerinti értelmezés] (lásd függelék).

Hipotézis 3.:

A tudatelmélettel még nem rendelkező gyerekek rosszul, míg a mentalizációra képes gyerekek jól teljesítenek az idiomatikus interpretációt igénylő feladatokban.

Feladat 3.: Metafora feladat [nem szó szerinti értelmezés] (lásd függelék).

3.5. EREDMÉNYEK

3.5.1. A hamis vélekedés teszt eredményei

A 45 kísérleti személyt a hamis vélekedés teszten nyújtott teljesítményük alapján két csoportba soroltam: 18 gyermek nem teljesítette a tesztet, tehát még nem rendelkezett tudatelmélettel, s így a No ToM⁹ csoportba került; míg 27 gyermek teljesítette, azaz tudatelméleti képesség birtokában volt, s így a ToM csoport tagja lett.

Mindhárom feladatot két szempontos független mintás varianciaanalízissel elemeztem az SPSS statisztikai program segítségével. A tudatelmélettel rendelkező és az azzal nem rendelkező csoportok eredményeit hasonlítottam össze a hasonlat feladatban, majd a metafora feladatban. Az egyik szempont tehát a tudatelméleti feladatban nyújtott teljesítmény, a másik szempont pedig a hasonlat és a metafora feladatokban elért eredmény volt.

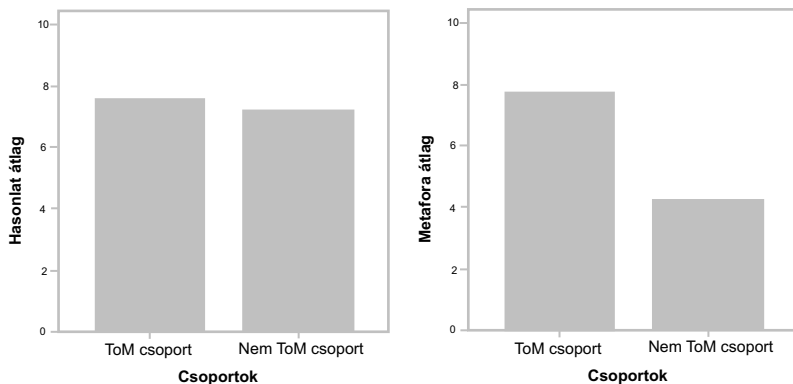
3.5.2. Hasonlat feladatok eredményei

A hasonlat feladatban ($F_{(1,43)} = 0,5$, $p_{\text{hasonlat}} > 0,05$), tehát nem szignifikáns a két csoport közötti különbség a szó szerinti interpretációt tekintve. A tudatelmélettel nem rendelkezők csoportja is szinte azonos sikerrel teljesített a szó szerinti értelmezést igénylő feladatokban, mint a tudatelmélettel rendelkező gyerekek.

⁹A ToM (Theory of Mind) a tudatelmélet angol megfelelőjének rövidítése.

3.5.3. Metafora feladatok eredményei

Az átvitt értelmű interpretációs feladatban ($F_{(1,43)} = 134$, $p_{\text{metafora}} < 0,01$), tehát szignifikáns különbség van a két csoport idiomatikus interpretációban nyújtott teljesítménye között; azaz a tudatelmélettel rendelkezők csoportja szignifikánsan jobban teljesített a szándékolt jelentés megfejtésében, mint a tudatelmélettel nem rendelkező társaik. A statisztikai feldolgozás eredményei szerint a hasonlat és metafora feladatok között interakció nem volt.

3.6. MEGBESZÉLÉS

Az eredmények tehát alátámasztották azt a feltételezést, miszerint a tudatelmélet az idiomatikus nyelvhasználat szükséges eleme, ugyanakkor valószínűsíthető, hogy önmagában nem elégséges feltétele a sikeres nem szó szerinti nyelvhasználatnak és metaforaértelmezésnek. Egyes kutatások azt hangsúlyozzák, hogy mind kognitív, mind nyelvi tényezők szerepet játszanak az idiomatikus nyelvhasználatban. Norbury (2005) nyelvi zavarokkal és autizmussal élő gyerekekkel végzett vizsgálatában azt találta, hogy az elsőrendű tudatelmélet nem biztosíték a metaforamegértéshez, és inkább a szemantikai képességekre helyezi a hangsúlyt: a megfelelően tág szemantikai reprezentációban látja a sikeres metaforainterpretáció központi mozzanatát, és megbízhatóbb prediktornak tekinti azt.

Egy másik tanulmány (BABARCY–SZAMARASZ 2006) azt vizsgálta, hogy vajon a tudatelmélet-e a kulcsfontosságú tényező a metaforamegértésben, ahogy ezt több pszicholingvisztikai elmélet és kutatás is feltételezi (SPERBER–WILSON 1986; HAPPÉ 1993), vagy a Gentner által feltételezett analógiás illesztés (WOLFF–GENTNER 2000; GENTNER–BOWDLE 2001). Williams szindrómával élő mintán végezték a kísérleteket, akiknek társas-kognitív képességeik sérültek, ám perceptuális-kognitív képességeik épek (TAGER–FLUSBERG–SULLIVAN 2000). Azt találták, hogy a tudatelmélet nem egy az egyben korrelál a metaforamegértéssel. A kísérleti személyek a metaforaértelmezést vizsgáló feladatban a vártnál jobban teljesítettek, míg tudatelméleti képességeik jelentősen elmaradtak a kontroll csoportétól.

E két eredmény mindegyike azonban kognitív vagy nyelvi zavarokkal élő kísérleti személyekkel végzett vizsgálatokból származik, míg a mentalizációs modell normál fejlődésűek metaforaértelmezési képességeire kíván magyarázatot adni, ill. normál mintán végzett kutatás eredményeiből következtet. Karmiloff-Smith és Karmiloff

(2002) óva int minket attól, hogy általánosítsunk az atipikusan fejlődő agy működéséből a normál fejlődésű agy folyamataira, és ez a nyelvhasználatra is vonatkozik. Így Norbury (2005), ill. Babarczy és Szamarasz (2006) eredményei nem egyértelműen ellentmondó bizonyítékok az itt kifejtett mentalista modell feltételezéseire.

4. A MENTALISTA MODELL ÉRVÉNYESSEGE – KONKLÚZIÓ

E tanulmány a metaforainterpretáció háttérében álló kognitív stratégiákat kívánta feltérképezni. Ebben kulcsszerep a metareprezentációs képességnek jut, melyben a szándékolt jelentés kikövetkeztetéséhez szükséges cél és szándék tulajdonítás gyökerezik.

Gibbs a kognitív nyelvészet elméletének és gyakorlatának nagyhatású alakja azonban tisztában van a megközelítés határaival. Az idiomatikus nyelvhasználatot fejtegető egyik népszerű könyvében (1994) a következőképp fogalmaz kutatási eredményeit, s az ezekből levont következtetéseit illetően:

„Az állításom, miszerint a nem szó szerinti nyelvhasználat nem igényel speciális mentális folyamatokat, azonban számos megválaszolatlan kérdést hagy maga után. Pontosán hogyan befolyásolják az idiomatikus interpretációt a partnerek kontextusról alkotott közös hiedelmei és ismeretei?” (GIBBS 1994, 119.) (A szerző fordítása.)

A mentalista modell az általa feltételezett mentális, külön erőfeszítést nem igénylő stratégiákkal megadja napjaink pszicholingvisztikai kutatásai által képviselt kognitív megközelítés, ill. a fent idézett kérdés hiányzó láncszemét: az idiomatikus jelentés elérése nem tart tovább, mint a szó szerinti értelmezés (GIBBS ET AL. 1985; GIBBS ET AL. 1989; BURT 1992), tehát nem egy második fázis másodlagos folyamata. E kognitív elméletek emellett úgy tartják, hogy az idiomaticitásért felelős interpretációs folyamatok alapjaiban azonosak a szó szerinti nyelvhasználatra jellemzőkkel:

„[...] meg kell próbálnunk azonosítani azokat a folyamatokat, melyek látszólag speciálisan az idiomatikus nyelvhasználatért felelősek, és meg kell mutatnunk, hogy ezek mindennemű nyelvhasználatban fontos szerepet töltenek be, így végtére is, nem speciálisak.” (GIBBS 1994, 114–115.) (A szerző fordítása.)

A tudatelmélet, mint ismeretes, az anyanyelv elsajátításában is jelentős szerepet tölt be (pl. szótanulásnál a címke megfelelő referenshez illesztésében, ill. a quine-i referencia aluldetermináltságának megoldásában a jelentés leszűkítéséhez) (TOMASELLO 2002; KISS 2005).

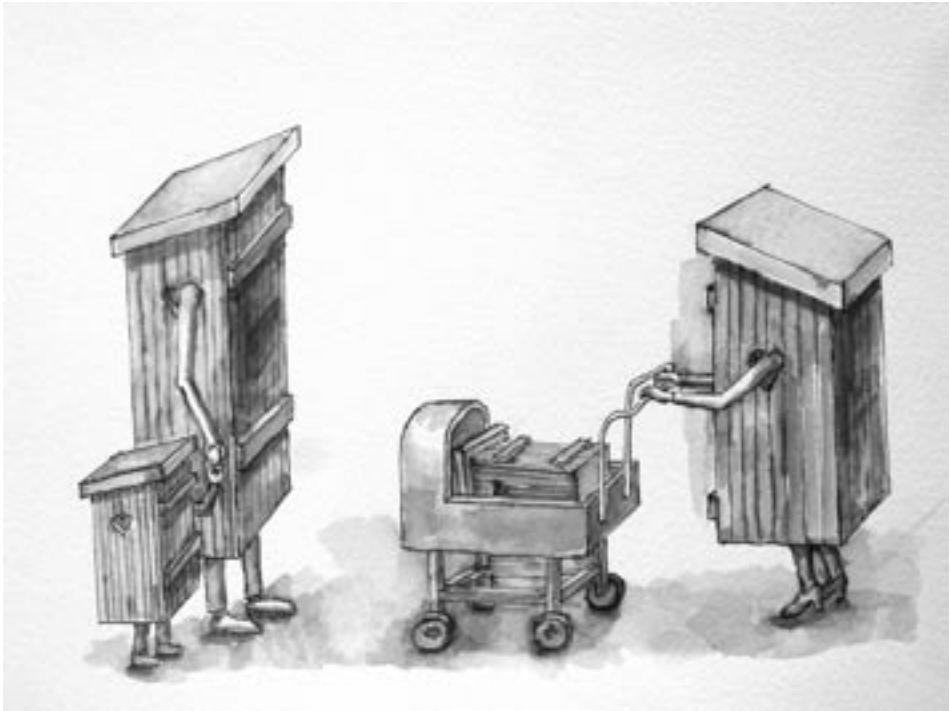
A mentalista modellel lehetővé válik az az elképzelés (GIBBS 1994, 114), miszerint a kétféle interpretáció, bár részben azonos mechanizmusok mozgatják, mégis eltérő folyamatokon alapul. A nem szó szerinti értelmezés nem jelent sem külön erőfeszítést, sem időben nem tart tovább. Így a mentalista modell összhangban van napjaink pszicholingvisztikai evidenciáival és empirikus eredményeivel (GIBBS ET AL. 1985; GIBBS ET AL. 1989; GIBBS 1994; BURT 1992).

A mentalista modell nem csupán az idiomatikus nyelvhasználat és nyelvsajátítás kérdéseire ad választ, hanem introspektív szemléletével új stratégiákat közvetít az emberi nyelv és megismerés kutatásában is.

IRODALOM

- ARISZTOTELÉSZ 1963. *Poétika*. Budapest: Magyar Helikon.
- AYER, A. J. 1946. *Language, Truth and Logic*. 2nd edition. New York: Dover.
- BABARCZY, A. – SZAMARASZ, V. 2006. *Metaforaértés Williams szindrómában: tudatelmélet vagy analógiás illesztés?* Magyar Pszichológiai Társaság XVII. Országos Nagygyűlése, 2006. május 25–27. Budapest: Program és előadás-kivonatok.
- BLACK, M. 1962. *Models and Metaphors*. Max Black (ed.). Ithaca – NY: Cornell University Press.
- BLASKO, D. – CONNINE, C. 1993. *Effects of familiarity and aptness on metaphor processing*. *Journal of experimental psychology: learning, memory and cognition* 19, 295–308.
- BOBROW, S. – BELL, S. 1973. On catching on to idiomatic expressions. *Memory & Cognition* 1, 343–346.
- BURT, J. 1992. Against the lexical representation of idioms. *Canadian Journal of Psychology* 46, 582–605.
- CACCIARI, C., – TABOSSI, P. 1988. The comprehension of idioms. *Journal of Memory and Language* 27, 668–683.
- CANTOR, P. 1982. Friedrich Nietzsche: The Use and Abuse of Metaphor. In *Metaphor: Problems and Perspectives*. D. S. Miall (ed.). Atlantic Highlands N. J.: Humanities Press. 71–88.
- CARNAP, R. 1972. A metafizika kiküszöbölése a nyelv logikai elemzésén keresztül. In *A Bécsi Kör filozófiája*. Budapest: Gondolat. 61–92.
- COOPER, C. T. 1999. Processing of idioms by L2 learners of English. *TESOL Quarterly*. Vol. 33, No. 2, Summer.
- COULSON, S. – OAKLEY, T. 2000. Blending Basics. *Cognitive Linguistics* 11 – 3/4, 175–196.
- CSIBRA, G. – GERGELY, Gy. 1998. The teleological origins of mentalistic action explanations: A developmental hypothesis. *Developmental Science* 1, 2.
- DENNETT, D. C. 1998. *Az intencionalitás filozófiája*. Budapest: Osiris.
- DE VILLIERS, J. G. – PYERS, J. 1997. Complementing cognition: The relationship between language and theory of mind. In *Proceedings of the 21st Annual Boston University Conference on Language Development*. Cascadilla Press, Somerville: MA.
- FAUCONNIER, G. – TURNER, M. 1998. Conceptual integration networks. *Cognitive Science* 22, 2, 133–187.
- FODOR, J. 1983. *The modularity of mind*. Cambridge: MIT Press.
- GENTNER, D. – BOWDLE, B. 2001. Convention, form, and figurative language processing. *Metaphor and Symbol* 16, 3–4, 223–247.
- GERGELY, Gy. (szerk.) 1996. *The development of „theory of mind” in early childhood*. Budapest: ELTE.
- GERGELY, Gy. 2001. The development of understanding self and agency. U. Goswami (ed.). *Blackwell's Handbook of Childhood Cognitive Development*.
- GIBBS, R. 1984. Literal meaning and psychological theory. *Cognitive Science* 8, 275–304.
- GIBBS, R. – GONZALES, G. 1985. Syntactic frozenness in processing and remembering idioms. *Cognition* 20, 243–259.
- GIBBS, R. 1986. Skating on thin ice: literal meaning and understanding idioms in conversation. *Discourse Processes* 9, 17–30.
- GIBBS, R. – NAYAK, N. – CUTTING, C. 1989. How to kick the bucket and not decompose: Analyzability and idiom processing. *Journal of Memory and Language* 28, 576–593.
- GIBBS, R. 1992. Categorization and Metaphor Understanding. *Psychological Review* 99, 572–577.
- GIBBS, R. 1994. *The Poetics of Mind*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GIBBS, R. 2000. Making good psychology out of blending theory. *Cognitive Linguistics* 11, 347–358.
- GLUCKSBERG, S. – KEYSAR, B. 1990. Understanding metaphorical comparisons: beyond similarity. *Psychological Review* 97, 1, 3–18.
- GLUCKSBERG, S. – KEYSAR, B. – MCGLOM, M. 1992. Metaphor understanding and accessing conceptual schema. *Psychological Review* 99, 578–581.
- GRADY, J. – OAKLEY, T. – COULSON, S. 1999. Blending and metaphor. In *Metaphor in cognitive linguistics*. Steen, G. – Gibbs, R. (ed.). Philadelphia: John Benjamins.
- GRICE, P. 1957. Meaning. *The Philosophical Review* 66, 377–388.
- GRICE, P. 1975. Logic and conversation. In Cole, P. – Morgan, J. (eds.): *Syntax & Semantics*. New York: Academic Press.
- GRICE, P. – GRICE, E. 1997. A társalgás logikája. In Pléh, Cs. – Síklaki, I. – Terestyéni, T. (szerk.): *Nyelv – Kommunikáció – Cselekvés*. Budapest: Osiris. 213–227.
- HAPPÉ, F. G. 1993. Communicative competence and theory of mind in autism: a test of relevance theory. *Cognition* 48, 101–119.
- KARMILOFF-SMITH, A. – KARMILOFF, K. 2002. *Pathways to Language. From fetus to adolescent*. Harvard: Harvard University Press.
- KISS, SZ. 2005. *Elmeolvasás*. Budapest: Új Mandátum.
- KITTAY, E. F. 1987. *Metaphor: Its Cognitive Force and Linguistic Structure*. Oxford: Oxford University Press.
- KOMLÓSI, L. I. 2002. Entrenchment facilitated through iteration in blended constructions in Hungarian. In Hougaard, A. – S. Nordahl Lund (eds.): *The way we think*. Vol. 1. Odense: Suddanske Universiteit. 337–339.
- KÖVÉCSÉS, Z. 1998. Metafora a kognitív nyelvészetben. In Pléh Cs. – Győri M. (szerk.): *A kognitív szemlélet és a nyelv kutatása*. Budapest: Pólya Kiadó.
- LAKOFF, G. – JOHNSON, M. 1980. *Metaphors We Live by*. Chicago: University of Chicago Press.

- LANGACKER, R. 1987. *Foundations of cognitive grammar*. Vol. 1. Stanford: Stanford University Press.
- LESLIE, A. M. 1987. Pretence and representation: The origins of "Theory of Mind". *Psychological Review* 94, 412–426.
- MELTZOFF, A. N. – GOPNIK, A. 1993a. The role of imitation in understanding persons and developing a theory of mind. In Baron-Cohen – Tager-Flusberg (eds.): *Understanding other minds. Perspectives from autism*. New York: Oxford University Press. 335–366.
- MELTZOFF, A. N. – GOPNIK, A. 1993b. How we know our minds: The illusion of first person knowledge of intentionality. *Behavioral and Brain Sciences* 16, 1–14.
- MELTZOFF, A. N. 1995. Understanding the Intentions of Others: Re-enactment of Intended Acts by 18-Month-Old Children. *Developmental Psychology* 31 (5), 838–850.
- MUELLER, R. – GIBBS, R. 1987. Processing Idioms with Multiple Meanings. *Journal of Psycholinguistic Research* 16 (1), 63–81.
- NORBURY, C. F. 2005. The relationship between theory of mind and metaphor. Evidence from children with language impairment and autistic spectrum disorder. *British Journal of Developmental Psychology*, Vol. 23. Number 3 (September). 383–399.
- PERNER, J. – LANG B. 1993. Theory of mind and executive function: is there a developmental relationship? In Baron-Cohen – Tager-Flusberg (eds.): *Understanding other minds. Perspectives from autism*. Oxford: Oxford University Press.
- PINKER, S. 1999. *A nyelvi ösztön. Hogyan hozza létre az elme a nyelvet?* Budapest: Typotex.
- PLÉH, Cs. – SÍKLAKI, I. – TERESTYÉNI, T. (szerk.) 1997. *Nyelv – Kommunikáció – Cselekvés*. Budapest: Osiris.
- PLÉH, Cs. 1998. *Hagyomány és újítás a pszichológiában*. Budapest: Balassi.
- PLÉH, Cs. – THUMA, O. 2001. Kétértelműség és dekompozíció a magyar nyelvben. In Pléh, Cs. – Lukács, Á. (szerk.): *A magyar morfológia pszicholingvisztikája*. Budapest: Osiris. 39–55.
- SCHNELL, Zs. 2005a. *Kognitív pragmatika és idiomatikus nyelvhasználat* II. Grastyán országos interdiszciplináris konferencia előadásai. Pécs: PTE Grastyán Endre Szakkollégium.
- SCHNELL, Zs. 2005b. Tudatelmélet és Pragmatika. Idiomatikus nyelvvelsajátítás. In Gervain, J. – Kovács, K. – Lukács Á. – Racsmány, M. (szerk.): *Az ezerarcú elme. Tanulmányok Pléh Csaba 60. születésnapjára*. Budapest: Akadémiai.
- SCHNELL Zs. (Megjelenés alatt) 2007a. *A láthatatlan jelentés problémája*. III. Grastyán országos interdiszciplináris konferencia előadásai. Pécs: PTE Grastyán Endre Szakkollégium.
- SCHNELL, Zs. (Megjelenés alatt) 2007b. *Metaphor Processing and the Acquisition of Idioms. A mentalistic model. A 12th International Morphology Meeting* konferencia előadásai. 2006. május 25–28.
- SCHWEIGERT, W. 1991. The muddy waters of idiom comprehension. *Journal of Psycholinguistic Research* 20, 305–314.
- SEARLE, J. 1979. Metaphor. In ORTHONY, A. (ed.): *Metaphor and Thought*. Cambridge: Cambridge University Press.
- SPERBER, D. (ed.) 2000. *Metarepresentations: A multidisciplinary perspective*. New York: Oxford University Press.
- SPERBER, D. – Wilson, D. 1986. *Relevance: communication and cognition*. Cambridge, MA.: Harvard University Press.
- STEEN, G. – GIBBS, R. (ed.) 1999. *Metaphor in cognitive linguistics*. Philadelphia: John Benjamins.
- STEM, J. 1985. Metaphor as Demonstrative. *Journal of Philosophy* 82, 677–710.
- SWINNEY, D. – Cutler, A. 1979. The access and processing of idiomatic expressions. *Journal of Verbal Learning and Verbal Behavior* 18, 523–534.
- TABOSSI, P., – ZARDON, F. 1993. The activation of idiomatic meaning in spoken language comprehension. In Cacciari, C. – Tabossi, P. (eds.): *Idioms: Processing, structure and interpretation*. Hillsdale NJ: Erlbaum. 145–162.
- TAGER-FLUSBERG, H. 1993. Language and understanding minds: connections in autism. In Baron-Cohen, S. – Tager-Flusberg, H. (eds.): *Understanding other minds. Perspectives from autism*. New York: Oxford University Press.
- TAGER-FLUSBERG, H. – Sullivan, K. 2000. A componential view of theory of mind: Evidence from Williams syndrome. *Cognition* 76, 59–89.
- TIRRELL, L. 1991. Reductive and Nonreductive Simile Theories of Metaphor. *Journal of Philosophy* 88, 337–358.
- TOMASELLO, M. 1995. Joint Attention as Social Cognition. In Moore, C. – Dunham, P. (eds.): *Joint Attention: Its Origins and Role in Development*. New York: Erlbaum.
- TOMASELLO, M. 2002. *Gondolkodás és kultúra*. Budapest: Osiris.
- TOMASELLO, M. 2003. *Constructing a language: A Usage-based theory of language acquisition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- TREVARTHEN, C. 1979. Instincts for human understanding and for cultural cooperation: their development in infancy. In Cranach, M. (ed.): *Human ethology: Claims and limits of a new discipline*. Cambridge: Cambridge University Press.
- TREVARTHEN, C. 1993. Predispositions to cultural learning in young infants. *Behavioral and Brain Sciences* 16.
- WOLFF, P. – GENTNER, D. 2000. Evidence for role-neutral initial processing of metaphors. *Journal of Experimental Psychology: Learning, Memory and Cognition* 26 (2), 529–541.

Home Sweet Home, Silverberg, Robbin Ami – Böröcz András /New York/ kiállítása